

Dnyanplus Academy

BOT — Build, Operate and Transfer

राज्यसेवा व UPSC

संपूर्ण One-Liner

- 1 BOT चे पूर्ण रूप Build, Operate and Transfer म्हणजेच बांधा, चालवा आणि हस्तांतरित करा असे आहे.
- 2 BOT ही सार्वजनिक पायाभूत सुविधा उभारणीसाठी वापरली जाणारी सार्वजनिक-खासगी भागीदारी (PPP) पद्धत आहे.
- 3 BOT पद्धतीत खासगी क्षेत्र पायाभूत सुविधा प्रकल्पाची उभारणी करते, ठरावीक कालावधीपर्यंत त्याचे संचालन करते आणि त्यानंतर प्रकल्प सरकारकडे हस्तांतरित करते.
- 4 BOT मध्ये प्रकल्पाच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात खासगी क्षेत्राकडून भांडवली गुंतवणूक केली जाऊ शकते.
- 5 BOT करारामध्ये सरकार आणि खासगी कंपनी यांच्यात प्रकल्पाची उभारणी, संचालन, महसूल व हस्तांतरण यासंबंधी अटी निश्चित केल्या जातात.
- 6 BOT मध्ये खासगी कंपनीला प्रकल्प चालविण्याचा निश्चित सवलत कालावधी (Concession Period) दिला जातो.

- 7 सवलत कालावधीत खासगी कंपनीला टोल, शुल्क किंवा इतर निर्धारित महसूलातून गुंतवणूक व खर्चाची वसुली करण्याची संधी मिळते.
- 8 सवलत कालावधी संपल्यानंतर प्रकल्प करारातील अटीनुसार सरकार किंवा संबंधित सार्वजनिक प्राधिकरणाकडे हस्तांतरित केला जातो.
- 9 BOT पद्धतीचा प्रमुख उद्देश सरकारवरील सुरुवातीच्या भांडवली खर्चाचा भार कमी करून खासगी क्षेत्राची भांडवल, तंत्रज्ञान व व्यवस्थापन क्षमता वापरणे हा आहे.
- 10 BOT मध्ये उभारणीचा धोका, संचालनाचा धोका आणि महसूलाचा धोका करारानुसार खासगी क्षेत्राकडे असू शकतो.
- 11 BOT प्रकल्पांमध्ये जोखीम-वाटप (Risk Sharing) हे PPP व्यवस्थेचे महत्वाचे वैशिष्ट्य आहे.
- 12 BOT पद्धतीचा वापर रस्ते, महामार्ग, पूल, बंदरे, विमानतळ, ऊर्जा व इतर पायाभूत सुविधा प्रकल्पांमध्ये केला जाऊ शकतो.
- 13 BOT मध्ये मालकी आणि संचालनाचा कालावधी करारातील संरचनेनुसार निश्चित केला जातो.
- 14 BOT पद्धतीत खासगी भागीदाराला प्रकल्प उभारल्यानंतर त्याचे संचालन व देखभाल करण्याची जबाबदारी दिली जाऊ शकते.
- 15 BOT चे मूलभूत तीन टप्पे म्हणजे Build — उभारणी, Operate — संचालन आणि Transfer — हस्तांतरण.

- 16 BOT मध्ये Build टप्प्यात खासगी भागीदार प्रकल्पाची रचना, बांधकाम आणि आवश्यक पायाभूत सुविधा विकसित करतो.
- 17 Operate टप्प्यात खासगी भागीदार प्रकल्पाचे संचालन, व्यवस्थापन आणि देखभाल करतो.
- 18 Transfer टप्प्यात सवलत कालावधी पूर्ण झाल्यानंतर प्रकल्प सरकारकडे हस्तांतरित केला जातो.
- 19 BOT मध्ये सरकारची भूमिका प्रामुख्याने नियमन, करार व्यवस्थापन, जमीन/परवानग्या आणि सार्वजनिक हिताचे संरक्षण यांसारख्या बाबींशी संबंधित असू शकते.
- 20 BOT ही पूर्णपणे सरकारी वित्तपुरवठ्यावर आधारित पद्धत नसून सार्वजनिक आणि खासगी क्षेत्राच्या सहभागावर आधारित व्यवस्था आहे.
- 21 BOT पद्धतीमुळे सरकारला उपलब्ध सार्वजनिक निधीचा वापर इतर आवश्यक विकासकामांसाठी करता येऊ शकतो.
- 22 BOT प्रकल्पांमध्ये खासगी क्षेत्राची कार्यक्षमता, तांत्रिक कौशल्य आणि प्रकल्प व्यवस्थापन क्षमता वापरण्याचा प्रयत्न केला जातो.
- 23 BOT मध्ये प्रकल्पाच्या आर्थिक व्यवहार्यतेसाठी महसूल मिळण्याची क्षमता महत्त्वाची ठरते.
- 24 टोल रस्त्यांमध्ये BOT पद्धतीत खासगी भागीदाराला टोलमधून महसूल मिळवून गुंतवणुकीची वसुली करण्याची संधी मिळू शकते.

- 25 BOT मध्ये कराराचा कालावधी संपल्यानंतर प्रकल्प सरकारकडे परत जाणे हे Transfer घटकाचे मुख्य वैशिष्ट्य आहे.
- 26 BOT आणि सामान्य सरकारी बांधकाम पद्धतीतील मुख्य फरक असा की BOT मध्ये खासगी क्षेत्राची दीर्घकालीन भूमिका केवळ बांधकामापुरती मर्यादित राहत नाही.
- 27 BOT मध्ये प्रकल्पाची उभारणी आणि त्यानंतरचे संचालन एकाच PPP व्यवस्थेचा भाग असू शकते.
- 28 BOT प्रकल्पांमध्ये करारातील Performance Standards नुसार सेवा-गुणवत्ता राखण्याची जबाबदारी खासगी भागीदारावर असू शकते.
- 29 BOT करारात सवलत कालावधी, महसूल व्यवस्था, शुल्क, जोखीम-वाटप, देखभाल, सेवा-मानके आणि हस्तांतरणाच्या अटी निश्चित केल्या जातात.
- 30 BOT पद्धतीचा एक महत्त्वाचा फायदा म्हणजे मोठ्या पायाभूत सुविधा प्रकल्पांसाठी खासगी भांडवल आकर्षित करणे.
- 31 BOT मधील एक महत्त्वाचे आव्हान म्हणजे प्रकल्पाच्या अपेक्षित महसुलात घट झाल्यास खासगी भागीदाराला आर्थिक जोखीम निर्माण होऊ शकते.
- 32 BOT प्रकल्पांमध्ये जमीन अधिग्रहण, पर्यावरणीय मंजूरी, वाहतूक अंदाज, बांधकाम विलंब आणि वित्तपुरवठा यांसारख्या बाबी प्रकल्पाच्या व्यवहार्यतेवर परिणाम करू शकतात.
- 33 BOT मध्ये कराराची स्पष्टता आणि योग्य जोखीम-वाटप प्रकल्पाच्या यशासाठी महत्त्वाचे असते.

- 34 BOT ही PPP ची एक विशिष्ट कराराधारित रचना असून PPP आणि BOT हे समानार्थी शब्द नाहीत.
- 35 PPP ही व्यापक संकल्पना आहे, तर BOT ही PPP अंतर्गत वापरली जाणारी एक विशिष्ट पद्धत आहे.
- 36 BOT मध्ये खासगी भागीदाराला प्रकल्प चालविण्यासाठी Concession किंवा सवलत-अधिकार दिला जातो.
- 37 BOT मध्ये सरकारकडे अंतिम हस्तांतरण होण्यापूर्वी खासगी भागीदाराला करारानुसार प्रकल्पातून आर्थिक परतावा मिळविण्याची संधी असते.
- 38 BOT च्या तुलनेत BOOT चे पूर्ण रूप Build, Own, Operate and Transfer आहे; यात खासगी भागीदाराला ठरावीक कालावधीसाठी मालकीचा घटकही असतो.
- 39 BOLT चे पूर्ण रूप Build, Own, Lease and Transfer असे असून यात बांधकाम, मालकी, भाडेपट्टा आणि हस्तांतरण यांचा समावेश होतो.
- 40 BOO म्हणजे Build, Own and Operate; यात प्रकल्प सरकारकडे हस्तांतरित करण्याची BOT मधील Transfer अट आवश्यक नसते.
- 41 DBFOT म्हणजे Design, Build, Finance, Operate and Transfer; यात रचना, बांधकाम, वित्तपुरवठा, संचालन आणि हस्तांतरण या सर्व बाबी खासगी भागीदाराच्या जबाबदारीत येऊ शकतात.
- 42 BOT मध्ये Finance हा स्वतंत्र शब्द नसला तरी प्रत्यक्ष प्रकल्प संरचनेनुसार खासगी भागीदाराला वित्तपुरवठा करण्याची जबाबदारी असू शकते.

- 43 BOT मध्ये खासगी गुंतवणूकदाराचा परतावा प्रामुख्याने प्रकल्पाच्या महसूल मॉडेलवर आणि करारातील आर्थिक संरचनेवर अवलंबून असतो.
- 44 BOT करारात सरकारला प्रकल्पाच्या सार्वजनिक उपयोगिता आणि सेवा-गुणवत्तेचे संरक्षण करण्यासाठी नियामक अधिकार राहू शकतात.
- 45 BOT पद्धतीचा केंद्रबिंदू म्हणजे खासगी क्षेत्राकडून पायाभूत सुविधा विकसित करून त्याचा काही काळ उपयोग/संचालन केल्यानंतर सार्वजनिक क्षेत्राकडे हस्तांतरण.
- 46 परीक्षेच्या दृष्टीने BOT चे सूत्र लक्षात ठेवण्यासाठी B = Build, O = Operate, T = Transfer हे मूलभूत सूत्र महत्त्वाचे आहे.
- 47 BOT = बांधा → चालवा → हस्तांतरित करा हा सर्वात महत्त्वाचा परीक्षाभिमुख One-Liner आहे.
- 48 BOT ही पायाभूत सुविधा क्षेत्रातील दीर्घकालीन PPP करारव्यवस्था म्हणून विशेषतः महत्त्वाची आहे.
- 49 BOT मध्ये सरकार, खासगी भागीदार आणि प्रकल्प वापरणारे नागरिक/ग्राहक हे प्रमुख हितधारक असू शकतात.
- 50 MPSC व UPSC साठी BOT संदर्भातील मुख्य संकल्पना म्हणजे PPP, Build, Operate, Transfer, Concession Period, Private Investment, Risk Sharing, Revenue Recovery आणि Government Transfer.